

N. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
_{Set.} 902

Title: *Jagadishi*
Nyaya work

10/11/11

902

902

Z

902	SK	Jāgādīkī	Jāgādīkī	Author,	Editor,	Year, Vol.	Publisher,	Remark,	A Nyaya work.	Final Page missing
-----	----	----------	----------	---------	---------	------------	------------	---------	---------------	--------------------

साध्यवद्विन्नकतिद्रव्यत्वादिति धर्मादेः सत्त्वाद्यातिरसंभनो वा स्यादतः साध्याभावेति न च कपि
संयोगी एतद्वृत्तादित्यादेः संग्रहार्थमधिकरणभेदेनाभावजेदमाश्रित्यैव लक्षणमिदं कार्यं त
थाच साध्यवद्विन्नोभावस्तद्वृत्तित्वमित्यस्यैव साध्यत्वे साध्यपदमर्थमिति वाच्यं प्रति योगिता संस
र्गसाध्यत्वमेव साध्याभावस्य प्रवेशो न त्वभावस्यापीति तदेव यथैशानवकाशात् न स्तुतः
स्वप्रतियोगितावच्छेदकसंबन्धेन साध्यवद्विन्नैव न ते यः साध्यतावच्छेदकसंबन्धेन साधीयोऽभाव
स्तद्वृत्तित्वमर्थः संबन्धित्यापि साध्यतावच्छेदकसंबन्धेन साधीयत्वार्थकस्य साध्यपदस्यानु
क्तौ स्वप्रतियोगितावच्छेदकीभूतसमवायादिन संबन्धेन वस्तुविमर्शतोऽन्यस्मिन् पूर्व तेन न ते यः संस
र्गाद्यवधिन्नवधत्वाद्यभावस्तद्वृत्तिधर्मादेः सत्त्वाद्यातिः स्यादतः तदुपात्तामिति नव्याः केचित्
व्याप्यवद्विन्नव्याप्यवद्विन्नविरुद्धधर्माध्यासात् संयोगाद्यभावस्यैव प्रत्यक्षलक्षणधिकरणभेदेन
जेदः ननु गगनाद्यभावस्य मानाभावात् तथाच साध्यवद्विन्नकतिगगनाद्यभाववति धर्मादेः सत्त्वा

जगदीश
११२॥

इत्यादिः अतः साध्यपदमित्याहुः तत्र संसृष्टे गगनाद्यभावे गुणत्वादिसामानाधिकरण्यं न तु द्वये
गगनाभावे तथात्वमित्यादि प्रतीत्या गगनाद्यभावस्यापि गुणत्वादिसामानाधिकरण्यं तदभावयौवि
कद्वयमर्थयोः संभवादिति दिक् न च घटत्वे घटाकाशसंयोगान्यतरत्वावधिनाभावो न गगना
त्वादित्यत्राव्याप्तिः साध्यवद्भिन्नघटे वर्तमानस्य गगन - - संयोगात्मकसाध्याभावस्याधिकरण्ये गग
ने गगनत्वत्वस्य हेतुः सत्त्वादिति वाच्यं अपभावाभावस्यातिरिक्ततामत एवैतद्वैतज्ञानकरण
त्वादिति भावः भिन्नत्व इति इयमत्रिष्ट संयोगाभाववतो भिन्नत्व इत्यर्थः मानाभावादिति तथा च
वाच्यप्यवृत्ति साध्यकसद्वैताव्याप्तिरिति भावः हेतु इति साध्यव्याप्यस्यैव तत्र न वरुधु
मवत्पक्षे भिन्नघटोत्तवृत्तिरिति न सति साध्यवत्पक्षे भिन्नघटे साध्यवत्पक्षे न घटोत्ते
त्युक्तौ साध्यवद्भिन्नत्वनेन साध्यवत्त्वावधिना प्रतियोगिता कर्मस्य साध्यानां सगते राह
पक्षेति साध्यवत्पक्षे भिन्नवृत्ति के तु तौ वहि मता मेव सदिग्ध साध्यवत्त्वेन पक्षत्वात् कु

रुण

मिने
ग

गनादितात्पेसाध्याम
अप

जगदीश
११३॥

तथा च सपक्षो महान साहिर्न सकल साध्याववान् इत्यदोषः प्राश्च स्तुम्यचि चार् एपतिव्याप्तिवारणार्थं
साध्याभाववतियावद्विशेषणं इत एव साध्ये यावत्त्वमव्याप्तिवारकतया सार्थकं भवत्यतः साध्याभाव
वत्त्वेव साकल्यं प्रयोजयति साकल्यमित्यादिना इत्यवतारयति तत्र संसाध्याभाववतिसाकल्यानुक्ता व
प्यतिव्याप्तिवारकतयेव साध्ये साध्यैकस्य विशेषणस्य प्रथमतः सार्थकत्वं संभवात् अन्यथा गगनाद
तिमान् इत्यत्वादित्याहो पटत्वादिलक्षणतत्त्वासाध्यवत्त्वाभाववत् गुणदिनिष्ठादिभावप्रतियोगिनिद्र
मत्वादावतिप्रसंग इति ध्येयं ननु साध्यवत्पिदि त्वाद्यवधिना प्रतियोगिता कस्य सकल साध्याभाव
स्य संभवादसंभवः किंच सकलपक्षे तत्र नाम्ना सकल साध्यप्रतियोगिकाभाववतोऽनुपस्थानात् तेन
समसकलपक्षे कर्मधारयोप्यनुपपन्नः इत्यतः साध्याभावो वेति तथा च साध्याभाववतिसाकल्ये
य न तु साध्येपीति भावः साध्याभाववतिसाकल्यं प्रयोजनमाह तेनेति विपक्षे क देशः कश्चिद्विपक्षः सा
ध्यत्रिष्ट साकल्यस्य साध्यसामान्याभावस्य वा विवक्षायाः फलमाह नानेति एकवक्तिक साध्यैकस्यैव स

गरीश ॥ १४ ॥ हेतुः किं लक्ष्यं इति संबन्धेन धर्ममत्वाद्यवधि नस्य काशः सयोगसंबन्धेन सत्वेपि नाव्याप्तिः तत्प्रतियोगित्वमहे
 त्वभावप्रतियोगित्वहेतुतावच्छेदक रूपेणेति हेतुतावच्छेदकसंबन्धेनेत्यपि बोध्यं तेनात्मप्रतिबिम्बवत्त्वादि
 त्याहोसाध्याभाववत्त्वात्मनिवर्तमानस्य प्रतियोगितावच्छेदकसंबन्धेन प्रतियोगिबोधिकरणस्य काशि
 कादिसंबन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वाभावस्य प्रतियोगित्वेपि द्रव्यत्वस्य नातिव्याप्तिः नच हेतुतावच्छेदकसंबन्धेन प्र
 तियोगिवैयधिकरणोक्तौ चातिव्याप्तिश्चकारणसंभवात् हेतुतावच्छेदकसंबन्धेन प्रतियोगित्वविवक्षा
 मर्थतिवाच्यं तथा सति निधर्मत्वव्याप्यनान्विर्वहित्वादि त्याहोनिर्वहित्वत्वेदमाहायेवलक्षणगमन
 संभवे निधर्मत्वव्याप्येत्याद्युत्तरग्रन्थवस्यमाणव्याप्यलक्षणकतापत्तेः इति ध्येयं हेतुभावप्रतियोगिता
 वच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिवैयधिकरणविवक्षायाः फलमाह तेन द्रव्यत्वादाविति अन्यथा साध्याभा
 वतिगुणोविशिष्टसत्ताभावस्य सत्तारूपप्रतियोगिसमाप्ताधिकरणत्वात् अव्याप्तिरेव स्यादिति भा
 वः अत्र द्रव्यत्वस्य साध्यतायां सकलसाध्याप्रसिद्धाव्याप्तिः उक्तविवक्षयाप्यप्रतीकारात् आदिपदं

तेन गुणत्वत्वादिसाध्यस्योपग्रहः इत्येतदासमवेतमात्रं वा प्रकृते द्रव्यत्वमिति ध्येयं हेतुतावच्छेदकावच्छि
 न्नप्रतियोगित्वविवक्षायाः सफलमाह नवेति सत्तादाविति द्रव्यत्वाहोसाधे इत्यनुवर्तते यत्रैकव्यक्तिक
 मिति तथाच द्रव्येपि विधीत्याव्याप्तिः सकलसाध्याप्रसिद्धेः नन्वितीत्यस्वरसात् साध्यसाधा
 याभावस्यैव निवेशितत्वात् साध्ये साकल्येन देयमेवेत्यत आह विषयो वेति तथाच यत्रैकव्यक्तिरे
 व साध्यसामान्याभावती तत्र गगनादतिधर्मवान् गगना न्यत्वात् इत्यादाव्याप्तिः साध्याभाववत्तः
 साकल्याप्रसिद्धेरित्यर्थः ननु साध्यादिभेदेन व्याप्तेर्भेदात् यत्रैकव्यक्तिक एव विषयः तत्र त्वलक्षणे
 साकल्येन देयं अतो हेतुतावच्छेदकत्वमिति निधर्मत्वव्याप्य इति निधर्मत्वस्य साध्यत्वे यत्रैकव्यक्तिकमित्यने
 नैव गता र्थता स्यादतो व्याप्यपर्यंतं निधर्मत्वव्याप्यस्यापि स्मरणं स्मृतत्वादिसाध्यत्वे तत्तद्वत्त्वभावस्य वा
 व्यभिचारित्वात् तदसंग्रहेन दोषा येत्यत उक्तं तत्त्वेन साध्य इति निधर्मत्वव्याप्यत्वेन साध्य इत्यर्थः प्रत्ये
 कमिति हेतुभावस्य महानसीयादिवरुणात्तानीयन्यायेन साध्याभाववत्त्वकलांतगतपर्वताद्यवत्तित्वा

अगरीश द्याप्तिरिति भावः निरुक्तवैप्रतियोगिवैयधिकरणवच्छेदकावच्छिन्नयद्दर्मवच्छिन्नाभावत्वं तद्दर्शनत्वं व्या
 ॥ ५११ ॥ तिः इत्युक्तौ तु त्रैव तोष इति ध्वेयं ननु साध्यवत्प्रतियोगिकान्यत्वस्य धर्मादिमत्तिसत्त्वाद्याप्तिरत आह अ
 त्रैति तथाच साध्यवत्पदेन निरुद्धं लक्षणं योपस्थापितस्य साध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्यवत्त्वावच्छिन्नप्र
 तियोगिताकस्यान्यपक्षार्थकदेशो न्यत्वं तादात्म्येनान्वयात्साध्यवत्तिच साध्यवत्त्वाच्छिन्नभेदो प्रतियोगि
 ताकभेदात्सात्त्वान्नाद्याप्तिः गुरुधर्मस्यावच्छेदकत्वोपगमाच्च इयं पृथिवीत्वादित्यादौ इव्यत्त्वविशिष्ट इ
 ५ व्यत्ववत्त्वावच्छिन्नत्रैव प्रसिद्धा नान्याप्तिरिति भावः यद्दर्मविशिष्टबोधकपदसमन्विता कृते नान्यादिपदेनो
 पस्थापिते अन्यत्वात् तद्वर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वप्रकारेणैव तादात्म्येनान्वयो ननु तद्दर्माश्रय प्र
 तियोगिताकत्वेन इत्यत्र व्युत्पत्तौ प्रमाणमाह नहीति तथाच तादृशव्युत्पत्त्यस्वीकारे नीलघटे घट प्र
 तियोगिताकभेदसत्त्वात् नीलघटे घटान्य इत्यपि व्यवहारः स्यादिति भावः इयं घटान्य इत्याद्यप्रतियो
 गाद्यच्छिष्टप्रतियोगिताकत्वेन त्रैव न्यादिशब्देन बोध्यते तदवतिधर्मस्यैवानुयोगितावच्छेदकत्वात्

अतएव घटे घटान्य इत्यस्य कारणं संभवान्नीलघटत्वस्य धर्मितावच्छेदकपर्वतानुधावनमिति मंतं
 नीलो घटे घटान्य इत्येव सम्यक्पाठः तथैव प्रतियोगित्वसंगतेः घटान्य इति पाठस्तु साध्यवत्त्वेनैव
 उपचामी समासे तु त्रिविधं क्लिष्टादित प्रतियोगित्वे प्रकृत्यर्थतावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्य च संसर्गप्रव्यादि
 याभानमाहृत्य कथंचित्संगमनीयः घटपटो न इत्यादौ तु पटपटु पटु र्वार्थमेव ननु प्रकृत इव पटत्वा
 वच्छिन्नप्रतियोगिताकपदं निपाताति रिक्तस्य एव नामार्थयोर्ज्ञेयान्वयाभ्युत्पन्नतया ननु पटत्वाप्य
 जेदे पटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंसर्गेणैव पटस्यान्यसंभवात् पटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताक
 त्वं तु पटत्वमवच्छिन्नत्वप्रतियोगित्वंचेति त्रितयमेव विशेषविशेषणभावापन्नं संसर्गसंगो ननु
 वस्तुगत्या पटत्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वं तन्मात्रं पटोनेत्यत्र प्रतियोगितायां पटत्वावच्छिन्नत्वस्याप्यनु
 भवसिद्धत्वात् अन्यथा प्रतियोगितावत्किञ्चिदेव तत्तद्विशिष्टमुपपत्तौ घटत्वादेस्तदवच्छेदक
 त्वमेव न स्यान्मानाभावात् अतएव केवलान्वयिग्रंथे वक्तुं न स्तीत्यत्र वदि - वच्छिन्नत्वप्रतियो

१११
 ११२
 ११३
 ११४
 ११५
 ११६
 ११७
 ११८
 ११९
 १२०
 १२१
 १२२
 १२३
 १२४
 १२५
 १२६
 १२७
 १२८
 १२९
 १३०
 १३१
 १३२
 १३३
 १३४
 १३५
 १३६
 १३७
 १३८
 १३९
 १४०
 १४१
 १४२
 १४३
 १४४
 १४५
 १४६
 १४७
 १४८
 १४९
 १५०
 १५१
 १५२
 १५३
 १५४
 १५५
 १५६
 १५७
 १५८
 १५९
 १६०
 १६१
 १६२
 १६३
 १६४
 १६५
 १६६
 १६७
 १६८
 १६९
 १७०
 १७१
 १७२
 १७३
 १७४
 १७५
 १७६
 १७७
 १७८
 १७९
 १८०
 १८१
 १८२
 १८३
 १८४
 १८५
 १८६
 १८७
 १८८
 १८९
 १९०
 १९१
 १९२
 १९३
 १९४
 १९५
 १९६
 १९७
 १९८
 १९९
 २००

जगदीशः
११११

नेतृतीयोतसमन्विताहारनियामकत्वान्ननातिप्रसंगः घटानधिकरणभूतत्वमित्याहोतुल्यत्वेन वा
अधिकरणपरत्वेन घटानधिकरणोऽर्थः घटपरंतुतात्पर्यग्राहकं अन्येषामधिकरणपदेनाधिकर
णसामान्यमित्योक्तौ भूतत्वेन तस्यैव बोधः स्यात् न च घटान्वितस्यैवाधिकरणस्य त्रैलोक्यत्र न आबोध
नीयः समासात्तर्गतनभाउत्तरपक्षधर्माच्चान्वयित्वमुत्पत्तेः अन्यथा नीलो घटो घट इत्या
घटान्यस्य घटत्वं नीलप्रमेयः पक्ष इत्याहो नीलप्रमेयान्यस्य पटत्वं प्रतीयेत वस्तुतस्तु स सर्वधिकरण
स्यैव उत्पत्तिरेवेति न्यायप्रतियोगिता न वच्छेदकं घटानधिकरणमित्याहो घटान्वितस्यैवाधिकरण
हेतुत्वेनासत्ते इति तु परमार्थः पीतः शंखो नास्तीत्यादिशब्कबोधस्तु न शंखत्वावच्छिन्नतया प्रतियोगित्वेन
वगाहते तस्मात्तस्यान्वयितानवच्छेदकत्वात् शंखवत्तयान्निमित्तं धर्मिण्यपि तादृशप्रयोगात् प
रंतु पीतशंखत्वान्वच्छिन्नप्रतियोगितात्वेन ससर्गमय इत्यादिप्रतियोगित्वमवगाहते न नादिपक्षना यद्
म विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहि त्वोपस्थाप्याभावधर्मिकान्वयबोधजनकत्वं तद्भावविच्छिन्नप्रतियोगि

गितासंसर्गिकधीजनकत्वमुत्पत्तेः तदयोस्तु वस्तुविशेष -- यद्यद्यतो नास्ति रत्यादिशब्देन सांसर्गिकी
प्रतियोगितावगाहिताप्रसिद्धेन घटत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगितात्वेनैव पीतः शंखो नास्तीत्याहोतुपी
तशंखत्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वेनाप्रसिद्धेनावेत्यादि कवदुतरमहनीयं श्री साध्या सामानाधिक
रणपरस्य साध्यवद्विन्नवृत्तित्वार्थकत्वे साध्यवैयधिकरणेत्यादि द्वितीयलक्षणे न पौनरुक्त्यापत्तेरुत
आचष्टे साध्यमसमानाधिकरणस्येति तत्त्वमिति परेणान्वयः वकिमान्नस्यैव अधिकरणतत्तद्भा
समानाधिकरणत्वाद् हि मान्दधुमान् इत्यादावध्याप्तेराह यदधिकरणेति यदधिकरणमनधिके
रणस्येति युक्त्यायस्याधिकरणसाध्यानाधिकरणतत्त्वमित्यर्थः तत्तद्भाधिकरणतु न वदिसा
मानाधिकरणं अतो नाव्याप्तिरिति भोक्तुं ननु घटो हि स्वरूपयद्यत्तधिकरणं साध्या भूतधुमानाधिक
करणतत्त्ववृत्तित्वानधिकरणत्वं वस्तुदेरपि अतो धुमान् वद्विदित्यादावतिव्याप्तिः यद्यद्यत्तधिकरण
साध्यानाधिकरणतत्त्ववृत्तित्वानधिकरणोक्तौ तु महागौरवमतस्याह साध्यनिर्घृति साध्यनिर्घा

नगदीशः
११८११

भावप्रतियोगित्वं सहेतावप्यस्ति इत्यतः सामानाधिकरण्यभाव उक्तः नच साध्यनिष्ठस्य सामानाधिकरण्यभा-
वस्य च प्रतियोगित्वं सामानाधिकरण्य एव ननु ब्रह्मादावित्यसहेतावतिव्याप्तिः साध्यनिष्ठाभावप्रतियोगि-
वृत्तित्वनिर्गुणपक्षाधिकरणवृत्तित्वस्य विवक्षितत्वात् नचैवमपि बहिर्मानधर्मादित्यादिविषमव्याप्त-
हेतावप्यस्ति बहिर्निष्ठस्य पर्वतवृत्तित्वाद्यभावस्य प्रतियोगिभूतयदाधेयत्वं तन्निरूपकपर्वतादौ ध-
र्मादेवर्तमानत्वादाह साध्यनिष्ठाधेयत्वेति अत्राधेयत्वं साध्यताघटकसंबधेन ग्राह्यं तेन रूपवान्
हाकारत्वादित्यादौ संबधसामान्येन रूपनिष्ठाधेयत्वानिरूपकं गगनादौ हेतोरवृत्तित्वेपि नातिव्या-
प्तिः तद्वत्तौ साध्यभिन्नवृत्तौ ननु साध्यनिष्ठाधेयत्वानिरूपकाधिकरणवृत्तित्वमवश्यं हेतुताघ-
टकसंबधेन वाच्यं अन्यथा बहिर्निष्ठाधेयत्वानिरूपकं स्वावयवे समवायादिना धर्मादेः सत्त्वात् अत्रा-
प्यपत्तेः तथाच सत्तावान् इत्यत्राह धर्मादेः सत्त्वात् साध्यनिष्ठाधेयत्वानिरूपकं इत्यादौ सम्-
वायेन संयोगेन च त्वप्रसिद्धे किंच प्रत्येकविशिष्टसत्त्वादित्यादावप्यस्ति प्रत्येकनिष्ठाधेयत्वानि

रूपकगुणविवृत्तित्वस्य विशिष्टसत्तायां सत्त्वादप्यस्ति रेवेत्याह साध्यनिष्ठेति धर्मनिष्ठाधेयत्वानिरूपकं जलादौ ब-
्रह्माद्यधिकरणत्वाभावसंभवात् अभिचारित्यतिव्याप्तिरतो व्यापकत्वं तु प्रतियोगित्वेयधिकर-
णवृत्तित्वमेव तेन संयोगेन ब्रह्माद्यधिकरणत्वस्याग्राह्यं अप्यवृत्तितया तदभावस्य तत्तायः पि ५ वृत्तित्वे-
पि नातिव्याप्तिः ब्रह्माद्यधिकरणत्वं गगणत्वोभयत्राद्यवच्छिन्नाभावस्य धर्मनिष्ठाधेयत्वानिरूपकाधिकर-
णत्वव्यापकत्वात् अतिव्याप्तिः अतः सामान्यपदतथाच हेतुतावच्छेदकसंबधावच्छिन्नपक्षवच्छिन्ना-
धिकरणत्वसामान्याभावत्वेन साध्यनिष्ठाधेयत्वानिरूपकाधिकरणत्वव्यापकत्वं तद्वत्त्वमर्थः
तेन बहिर्निष्ठाधेयत्वानिरूपकाधिकरणजलादौ कारिकादिमंबधेन धर्माधिकरणतायाः सत्त्वे-
पि नातिव्याप्तिः नवावच्छिन्नधिकरणत्वाभावस्यापि प्रमेयत्वादिना धर्मानधिकरणत्वव्यापकत्वेप्यतिव्या-
प्तिः नच हेतुतावच्छेदकसंबधेन यद्वत्त्वमवच्छिन्नाभावत्वेन तादृशाधिकरणत्वव्यापकत्वमित्यस्यैव सप्र-
वृत्तेः अधिकरणत्वाभावपक्षे तादृशप्रवेशो व्यर्थ इति वाच्यं च त्वनियामकसंबधेन हेतुतायामप्यतिव्या-

जगदीशः
७२१

संज्ञात् तादृशसंबंधावधिप्रति योगिता प्रसिद्धेः अस्माकं तु तादृशसंबंधेन यद्वेतु संबधित्वं तस्य स्वरूप
संबंधावधिनाभावमात्रा यत्तद्वत्संज्ञात् किंच अधिकरणत्वाप्रवेशो वक्ष्यते साध्यत्वे संयोगादिसंबंधे
नापि रूपोद्दिष्टतावति व्याख्यापत्तिः संयोगेन रूपोद्भावं स्य केवलान्वयितया वद्विनिष्ठाधेयत्वा निरूप
काधिकरणत्वे व्यापकत्वादिति भावः साध्यवद्विनेति अत्रापि साध्यवद्विनेत्वं व्यापकाभावप्रतियोग्यधि
करणात् सामान्यकत्वेनैव बोधायः तेन संज्ञावत्तु इव तादृशता नास्ति ननु प्रागुक्तार्थस्य शब्दांतरेण
प्रधानमनुवादः सचात्र संज्ञावती साध्यवद्विनेत्वं अतिकरणत्वं तस्य साध्यवद्विनेत्वं त्वेति त्वेति नधिकरणत्वं
स्य प्रागुक्तस्य साध्या नधिकरणत्वं नधिकरणत्वं शब्देना बोधनात् अत आह चरमेति तत्वाधिकरणत्वा
भावे तत्ताभावस्या प्रवेशो यथैव संज्ञावतीत्यत उक्तं अनतिप्रयोजनेति तथाच प्रथमं लक्षणं वाक्य
स्य साध्यवद्विनेत्वं अतिकरणत्वं तत्ताभाव एव तात्पर्यात् प्रागभिनेत्यर्थस्य शब्दांतरेण प्रधानमेवा
नुवादः सचात्र संज्ञावत्येवेति भावः साध्यमिति साध्या नधिकरणत्वं तत्ताभाव एव तात्पर्यात् प्रागभिनेत्यर्थस्य शब्दांतरेण प्रधानमेवा

धिकरणत्वं शब्देन सहा न्यादेव तत्ताभावसंज्ञावत्तु इत्याशयः केवलान्वयिनीति अत्रापि पदेणान्वयः अत्रापि
हेतुमात्रसाध्यमिति प्रागनाम्यक्ति साध्यमिति मूलोक्तधर्ममभिप्रेत्य तेन शब्दवान् गगनत्वादित्यादिना
नाम्यक्ति साध्या व्याप्तिविषयः हेतुन सति नूनतोपरे हरति केचिदिति विधिः सचात्रानुजातेरि
त्यादावति व्याप्तिरित्यर्थः विशिष्टधर्मावधिनाधिकरणत्वं स्येव तद्वत्तावधेयत्वस्यानतिरिक्तत्वादिति
भावाः यत्किंचिदिति साध्यव्यक्तितावधि न प्रेदुत्यर्थः प्रागधिकरणसाध्यके यत्र साध्यतावत्तु
इकावधिनाधिकरणत्वं नानातत्रेत्यर्थः तेन कस्याश्चिद्व्यक्तैर्नानाधिकरणव्यक्तित्वविरहेपिन वक्ष्य
दिसाध्यकधर्माग्रहः सर्वत्र केवलान्वयिनित्वात् नैव सार्वभौममतमुत्थापयति केचिदिति हेतु
धिकरण इति सप्तम्यथा वद्विनेत्वं तत्ताभावसाध्यसाध्यवद्विनेत्वं तत्ताभावेनैव तत्तावेति हेतुसंबंधे
इकसंबंधेनेत्यर्थः साध्यवद्विनेत्वं तत्ताभावसाध्यसाध्यवद्विनेत्वं तत्ताभावेनैव तत्तावेति हेतुसंबंधे
नसंबंधेनतद्रूपवद्विनेत्वं बोध्यतेन समवायेन वद्विनेत्वं साध्यत्वे धर्मविशिष्टसत्त्वसाध्यके जात्यादीच

जगदीश
२७९०११

नातिव्याप्तिः। तदधिकरणमिन्नत्वमिति। तद्वत्ताभाववती तौ प्रत्यक्षत्वादित्याहवतिव्याप्तिः। गुणवद्वेद्य
स्य प्रत्यक्षत्ववद्वत्तिभावस्यैव गुणवद्वेदनसत्तायामभावसत्तात्वात्॥ अतोमिन्नत्वपर्य्यतानुसरणं। त्रै
स्तुनाव्याप्यवृत्तिः तद्व्याप्यवृत्तित्वेपितादशवृत्तित्वाभाववतीयावतीव्यक्तिः। तद्वैदिकवृत्तवत्त्ववत्त्वमि
तिभावः॥ हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुधिकरणइत्यस्य फलमाह॥ स्वावयवसंयोगेनेति॥ अथ तावपि
नरुतिरित्यर्थः। तथाच तादृशसंबंधेन हेतुधिकरणत्वाप्रवेशे स्वावयवावच्छेदेन धर्मस्य वृत्तिमत्सं
युक्तत्वाभाववत्तात्। वृत्तिमान् धर्मादित्यत्राव्याप्तिः स्यान्न पुनरसंभवोवाच्यः॥ त्वत्वादित्याहवैव
ल्लक्षणसंभवादितिभावः॥ अत्र चोत्पत्तिकालावच्छिन्नघटपृथिवीत्वे रूपवद्वत्तित्वेनेत्यादिप्रतीत्याप्यधि
वीत्यादीरूपवद्वत्तित्वाभावाभ्युपगमे हेतुधिकरणनिष्ठमवच्छेदकत्वत्रिरवच्छिन्नयात्वं। तेन रूपवा
नपृथिवीत्वात् इत्याहोनाव्याप्तिः। तत्र घटत्रिरावच्छेदकत्वस्योत्पत्तिकालेनावच्छिन्नत्वादिति धेयं। ते
नैवेत्यस्य फलमाह॥ वृत्तिमतिश्च समवायेनेति॥ हेतुतावच्छेदकसंबंधेन साध्यवद्वत्तित्वानुक्तौ सव

धसा मान्ये न हेत्वधिकरणवच्छेदः साध्यबहुतित्वसामान्याभावो न वै प्रत्यक्षः साधनाधिकरणवच्छेदस्य तादृशाभा
वस्याप्रसिद्धे किंतु यत्किंचित्संबंधेन साध्यबहुतित्वसाधनाभावो निवेशनीयः तथाच हेत्वधिकरणपर्वताद्य
वच्छेदेन धर्मादौ वह्निर्मत्स्यमवतत्त्वाभावसंभवात्संभव एव स्यात् यदि तेनैव संबंधेन साध्यबहुतित्वप्रवे
शोन स्यादिति भावः ननु हेत्वधिकरणवच्छेदत्वविशिष्टस्य साध्यबहुतित्वाभावात्साधनाधिकरणप्रसिद्धे
रणमिदमसंभवितादधिकरणस्यैव तन्निष्ठधर्मावच्छेदकतया गगनजलत्वादौ वह्निर्मत्स्यत्वाभा
वस्य धर्मवत्पर्वताद्यनवच्छेदत्वात्कृत्याहतादृशाभावश्चेति हेत्वधिकरणवच्छेदसाध्यबहुतित्व
त्वाभावश्चेत्यर्थः संबंधांतरेण हेतुतावच्छेदकान्यसंबंधेन तथाच हेतुमत्पर्वताद्यवच्छेदत्वविशिष्टस्य
वह्निर्मत्स्यत्वाद्यभावस्याधिकरणत्वं पर्वतरूपादौ व प्रसिद्धमिति भावः ननु हेत्वधिकरणवच्छेद
त्वयद्यपि रूपादौ वह्निर्मत्स्यत्वाद्यभावस्याप्यवतित्वात् तत्र पर्वतादिकनावच्छेदकं भावाभा
वयोरेकत्रकृत्यर्थमेवावच्छेदकत्वस्वीकारात्प्रसिद्धतादवस्थात् नच महानसादिमानसंयुक्तकालि

जगदीशः
२११॥

कारि संबन्धेन पर्वत निष्ठ घटादौ वक्रिम संयुक्तत्वा भावस्य पर्वता घव छेद्यत्वं प्रसिद्धा न ही ष इति वाच्यं ॥ इ
त्यमपि तद्रूपवान् तद्रूपसादित्यादौ तत्र साधनाधिकरणत्वेन तत्र क्रियमाणं युक्तत्वा भावस्य पर्वता घव छेद्य
तथापि पर्वता घव छेदेन तदीय रूपेण वक्रिम संयुक्तत्वं मित्यादि प्रतीत्या व्याप्य कर्तृत्वं व छेदकत्वं स्वीकृ
मात्वा इत्यमन्निधानं ॥ हेतुतावच्छेदक संबन्धेन साध्यवृद्धि त्व्या भावविशिष्टस्य यस्याधिकरण हेतुवधिक
रणं तदन्यत्वेनाग्र्यतां त्यज्यति तथाच ॥ व्याप्य कर्तृत्वं निरूपितत्वं व छेदकत्वा सत्वेपि साध्यवृद्धि त्व्या भा
वविशिष्टस्य तस्याधिकरणत्वमाद्यैव वक्ष्यमाणं संगतिः ॥ न च वस्तुगत्या साध्यवृद्धि त्व्या भावविशिष्ट
स्य यस्याधिकरण हेतुवधिकरणं तद्विन्न लोको न क्रिमान् धर्मादित्यादौ व्याप्तिः ॥ स्वावयवा छेदेन वक्रिम
संयुक्तत्वा भाववतो धर्मत्वाधिकरणताया धर्मवत्पर्वतादौ सत्वात् साध्यवृद्धि त्व्या भावविशिष्टस्य
व्याप्ति त्वावधिनाधिकरणत्वं ॥ हेतुतावच्छेदक संबन्धेन हेतुमतस्तदन्यत्वे लो वक्रिमान् धर्मादित्यादौ
इदं वाच्यं ॥ यत्वात् इत्यादौ सर्वत्रैवा संभवः ॥ साध्यवृद्धि संयुक्तत्वादिविशिष्ट तत्र दूपादियत्किं त्वस्य युक्त

तथा साध्यवृद्धि त्वत्वाच्चिन्न प्रति योगिता का भावा प्रसिद्धा सत्तावान्द्रूपत्वादित्यादौ व्याप्ति प्रसंगात् ॥ ननु सा
ध्य सामानाधिकरण्यवतो न तद्रूपभाववत्त्वमतो द्रव्य सत्तादित्यादौ व्याप्तिचारिण्यतिव्याप्तिः ॥ अत आह ॥ व्याप्ति चरि
णस्त्विति ॥ तादृशीति हेतुतावच्छेदक संबन्धेन हेतुमतीत्यर्थः ॥ तादृशा भावत्वे साध्यवृद्धि त्व्या भाववत्त्वम
त्रैवान् भवं प्रमाणं यति ॥ सत्तायाप्यित्यादि ॥ एवं सत्ताया मपि द्रव्यत्व सामानाधिकरण्यविरहे विशिष्ट सत्त्व इ
ति विशिष्ट सत्त्व शब्द बोध्य हेतुवित्त्वर्थः ॥ यथाश्रुते ॥ गुणक मान्यत्व विशिष्ट सत्ता व्याप्ति शंकाया उत्तर
ग्रन्थेन तद्विरासाद संगत्यापत्तेः ॥ अतिरिक्तत्वादिति ॥ तथाच गुणादिकं न हेतुवधिकरणं व्यताना व्याप्तिः
उभयत्वमप्येक विशिष्टा परत्वं तस्यातिरिक्तमेव नातः स्पष्टं जानते ॥ भुतत्व कर्तृत्वो भयं स्यात् ॥ इत्यादौ व्या
प्तिरिति भावः ॥ यद्यपि हेतुतावच्छेदक विशिष्ट हेतुवधिकरणवच्छेदक न इत्युक्तावपि विशिष्ट सत्तादित्या
दौ ना व्याप्तिः ॥ न च धर्माधिकरण महानसाद्यवृद्धेन पर्वतीय धर्मादौ व वक्रिम संयुक्तत्वा भावस्य चोत्त
नीय न्यायेन सत्ताद व्याप्तिः ॥ महानसादरपि कारिकादि संबन्धेन पर्वतीय धर्माद्यधिकरणत्वात् तत्र

अगदीशः
११२१

धर्म

साध्यवद्वत्तिताभाववत्तायां अवच्छेदकत्वादिति वाच्यं स्वावच्छिन्नाधिकरणवच्छेदसाध्यवद्वत्तिताभाव
वद्वत्तिधर्मवत्त्वमित्यस्य फलितार्थतत्तद्भूमत्वात् तदेव तद्वत्त्वसमवेन धर्मत्वस्य हेतुतावच्छेदकत्वेपि
रूपभावात् तथापि विशिष्टस्यातिरिक्तत्वात् त एवातिव्याप्तिवारणाय भवे हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नाधिकर
णतायाः प्रवेशो गौरवमसंभवो वा विशिष्टाधिकरणत्वाप्रसिद्धेः एव धर्मत्वादेव पितृतावच्छेदकत्वे तादृ
येण कथायां हेतोरूपमात्रेण न स्यादित्याशयः ननु विशिष्टस्यातिरिक्तत्वे मानाभावः न च गुणो विशिष्टस्तत्ताव
न इति प्रतीत्यभावेन मानगुणस्य विशिष्टत्रिरूपिताधिकरणतायाः कृत्वाधिकरणस्वरूपत्वाभ्युपगमात्
किंच विशिष्टस्यातिरिक्तत्वे प्रमेविशिष्टसत्त्वत्तु इति निर्णयदशायां मपि प्रमेयसत्ताभावबुद्धिप्रतिसत्तानि
श्रूयस्यैव विरोधित्वात्तदसत्त्वात्स्वातंत्र्येण विरोधित्वात्तरकल्पने गौरवात् एवं विशेषणविशिष्टाभ्यु
पगमायां विनिर्गमकत्वेपि सत्तावत्तु इति प्रत्ययप्रसंगः विशिष्टग्रहप्रसंगः तदुभयग्राहकसाम्याविशिष्ट
ग्रहे हेतुत्वकल्पने च गौरवात्तरं स्पष्टमेवेत्यत आह अत्रातिरिक्तत्वेति गुरुवस्तु विशिष्टस्यातिरिक्तत्वा

दिति ग्रंथस्य विशिष्टत्रिरूपिताधिकरणत्वस्यातिरिक्तत्वादिति भावः तथाच हेतुतावच्छेदकविशिष्टहेतुत्वधिकरण
वच्छेदेन तादृशवृत्तिताभाववत्त्वमपि निवेशितमतो नान्यादित्याशयः विशिष्टाधिकरणत्वं यदि नातिरिक्त
विशिष्टसत्तावान् इति प्रतीतेः प्रत्येकत्रिरूपिताधिकरणताद्वयावगाहितयेवोपपत्तेः अन्यथा विशे
षणभावनिर्णयदशायां मपि विशिष्टवत्ताप्रतीत्यापत्तेः विशिष्टवत्ताबुद्धौ विशेषणभाववत्ताज्ञान
स्य प्रतिबंधकतायाः स्वातंत्र्येण पिकल्पनापातादित्युच्यते तदप्याह अत्रातिरिक्तत्वेति प्राहुः विशेषण
विरोधित्वात्तदसत्त्वात्स्वातंत्र्येण विरोधित्वात्तरकल्पने गौरवात् एवं विशेषणविशिष्टाभ्यु
पगमायां विनिर्गमकत्वेपि सत्तावत्तु इति प्रत्ययप्रसंगः विशिष्टग्रहप्रसंगः तदुभयग्राहकसाम्याविशिष्ट
ग्रहे हेतुत्वकल्पने च गौरवात्तरं स्पष्टमेवेत्यत आह अत्रातिरिक्तत्वेति गुरुवस्तु विशिष्टस्यातिरिक्तत्वा

न गरीशः
११९३॥

तीयेति तत्र साध्यवद्भिन्नत्वस्याः प्रसिद्धत्वादिति भावः यद्यपीदं वाच्यं नोक्त्यादौ तात्पर्येन केन वाच्ये हेतो
प्रथमलक्षणेऽप्याप्तिः संभवति प्रमेयावच्छेदेन वाच्यत्वं तात्पर्येन निरहितं प्रसिद्धत्वेऽन्यथा यद्यवच्छेद
न वाच्यत्वं तात्पर्यविरतो घटत्वाहो मुखभः तथासति घटत्वं घटेना वाच्यमित्यपि प्रतीत्यापत्तेः तथापि
साधिकरणनिरूपितहेतुतावच्छेदकसंबंधेन साध्यवद्भिन्नत्वाभावेन लक्षणघटकः इत्यभिप्रायेण द्विती
याधिधानं स्वपदस्य तत्साधनं व्यतिरेकतया तात्पर्येन परात्मकहेतुधिकरणोक्तपदव्यक्ति
निरूपिततात्पर्येन वाच्यत्वं तात्पर्यकत्वाभावस्य पदावच्छेदेन पदत्वाहो प्रसिद्धः वस्तुतस्तु क
वलाच्यत्वं द्वितीयादौ ताभावाप्रतियोगित्वमात्रं न त्ववच्छेदकगणः तथाव तात्पर्येन विप्रतिपत्तयेन के
वलाच्यतीति द्वितीयलक्षणैव तादृशकेन वाच्यित्वमप्याप्तिसंभवात् यथाश्रुतमेव प्रामाण्यमिति ध्येयं स ता
दासुरेन प्रव्यत्वं सामानाधिकरण्य इति प्रतीतिः स तादृशे प्रव्यत्वं सामानाधिकरण्यवच्छेदकत्वाभाव
गुणेऽवगाहते इति प्रमाणाकारप्रतीतिप्रदातयति प्रव्यत्वे गुण इत्यादि ननु उक्तप्रतीतेर्गुणावच्छेदे

नयधिनीत्वसामानाधिकरण्याभावो विषयः गुणस्य प्रव्यत्वाधिकरणतया तन्निष्ठवृत्तित्वावच्छेदकत्वासेभवा
त् किंतु प्रव्यत्वं त्रिष्यत्पि धिनीत्वसामानाधिकरण्यतदवच्छेदकत्वाभाव एव गुलेविषयः तद्वदियमपीति
भावः अवच्छेदकस्याभावमिति प्राक्सिद्धप्रतीत्यभिप्रायेण इदं स तादां गुणेन प्रव्यत्वं सामानाधिकरण्यमिति
शाब्दबोधस्थले अवच्छेदकत्वोपस्थापकपदांतरविरहात् तदभावस्य गुणो बोधयितुमशक्यत्वात् कि
ंतु स तानिष्ठ प्रव्यत्वं सामानाधिकरण्यं न गुणावच्छेद्य इत्याकार एव बोधः गुणो विवक्षितसत्त्वस्य धर्मस्य
एव च घटत्वस्य न भवेन्नान्वयादिति ध्येयं न न्येवं तादृशप्रतीतेः सामानाधिकरण्यभावविषयकत्वमे
तु भवति विरुद्धं सामानाधिकरण्यस्याप्यवृत्तित्वे तदवच्छेदकत्वाप्रसिध्या तादृशवच्छेदकाभावविष
यकप्रतीतेर्भ्रमकत्वमपत्तिः स्यादत आह परंपरासंबंधेनेति निरूपकतासंबंधेनेत्यर्थः न त्ववच्छेदकता
स्य स्वरूपसंबंधेनेत्यर्थः स तादां प्रव्यत्वं सामानाधिकरण्य इत्यादि प्रत्ययप्रसंगात् सामानाधिकर
ण्यस्याप्यवृत्तितया कुत्रापि अवच्छेदकतासंबंधेन तस्या संवात् नत्विति तथाच प्रव्यत्वं सत्त्वादितादा

जगदीशः तिष्ठति इति भावेऽनन्तरं कदाचित् स्यात् ॥ बाधकसत्त्वादेव छेदकाभावो विषयः ॥ प्रकृते तु साक्षात्सा मानाधिकर
 ७७९५७१) ण्णाभावविषयकत्वेन किंचिद्बाधकमस्तीति ॥ अतो बाधकमाह सत्ता नेति ॥ तथा च स - - इव वृत्तित्वाभावस
 त्वे इव वृत्तित्वाभाववद्विबुधीस्तत्र न स्यादिति भावः ॥ ननु इव वृत्तित्वाभाव इव तद्देहेपि च व्याप्य वृत्तिरे
 व वाच्यः ॥ गुण इत्यात्मकविभिन्नाभाव छेदकावच्छेदेन सत्तायास्तयोः सन्निवेशात् कुतो विरोध इत्यत आ
 ह इव वृत्तित्वाभाव इति ॥ नन्वेव न मूले कपि संयोगीति प्रतीत्या वक्ष्यते संयोगाभावोऽपि न स्यादिति ॥
 पितृवृक्षत्रिषु संयोगावच्छेदकत्वाभावस्य मूलः ॥ वगाहनसंभवादाह बाधकाभावा इति ॥ संयोगाभा
 वो न वृक्षवृत्तिरित्यादि प्रत्ययस्य तत्रासत्ता इति भावः ॥ ननु इव वृत्तित्वाभावो न सत्ता वृत्तिरिति प्रतीति
 र्वासा सिद्धा इव वृत्तित्वाभावो गुणवच्छेदेन सत्ता वृत्तिरित्यपि प्रत्ययादेकशेषस्य कर्तुं प्रशक्यत्वात् ॥
 अतो दोषांतरमाह ॥ अतीदृश्य इति मनस्त्ववच्छेदकत्वादेव विषयः ॥ तत्रातीदृश्यस्ये तो ननु प्रत्यक्षा संभवे
 प्यकृत्वमनस्त्वसा मानाधिकरणाभाववत् ॥ मनस्त्वाभाववद्वृत्तित्वात् ॥ घटवदित्यनुमानो देवतत्र

साध्यसामानाधिकरणाभावः स्यात्सतीति ॥ अत आह न चेति तद्वृत्तीति ॥ साध्यवृत्तिप्रित्वस्येत्यर्थः ॥ तथा
 चोक्ता नुमाने तद्वृत्तिप्रित्वमुपाधिः ॥ तस्य च साध्यव्यापकत्वं घटत्वादे साधना व्यापकत्वं इव
 दोषाद्वैदस्या व्याप्य वृत्तित्वे तु ॥ साध्यवृत्तिस्तत्र वृत्तित्वावच्छिन्नमैव उपाधि बोध्यः ॥ ननु को
 पाध्य प्रति संधानदशाया उक्ता नुमाना देव साध्यवृत्तित्वाभावसिद्धिर्न विषयीत्यन्यथा स्यात्तरस्यपि तत्रा
 तिप्रसंगादुत आह किंचेति इदमित्यादि ॥ तथा च कालो गोमान गेत्वा दित्यादे कालिकसंबन्धेन हेतावप्यासि
 तेन संबन्धेन हेतुमतिकाले तेन संबन्धेन कालवृत्तित्वाभावस्य कत्राप्यसत्तात् ॥ न च कालावच्छेदेन गग
 नादावेव साध्यवृत्तिमस्तीकाराच्च ॥ यद्यपि गोत्वाद्यधिकरणतत्त्वस्यावच्छेदेन कालवृत्तित्वाभा
 वस्य तत्राणा समानकालीने तत्त्वकरणे च रक्षा ने प्रसिद्धिः ॥ तत्र त्वे एव सापि विषयतया स्वविषय
 कसा नाधिकरणतया तन्निष्ठतादृशवृत्तित्वाभाववत्ताया प्रवच्छेदकत्वसंभवात् ॥ तथापि प्रहका
 ल एव कालिक संबन्धे नाधिकरण उपाधीना तु तद्वृत्तितया वच्छेदकत्व इति प्राचीनसिद्धे तमेतुस

जगदीश त्वेहं मत्तकारविरूपितविशेष एतया च हेतुव्याप्तिर्दृष्ट्या इह मिहानीमित्याकारप्रतीतिनियामकोविशो
 २२९५॥ षण्णताया विशेषः तेन हेतुताया मिति आख्यया तादृशविशेषणतायाः प्राप्तेः विभिन्नकाशीनयोनाधा
 साधेयभाव इति मतेनाहु पपत्तिगंधोपि सा एतां स्था समानकाशीनज्ञानस्य विषयतया प्यनधिक
 रणत्वेन तदवच्छेदेन ज्ञाने साध्यवद्वन्ति ताभावप्रसिद्धा संभवादिधिधेयं अत्र हेतुतावच्छेदकसंब
 धेन साध्यवद्वन्ति त्वस्य विवक्षायां न कोपि दोषः साधनी भूतगोलाधिकरणमहाकाशावच्छेदेन
 गोलविरूपितकालिकसंबधेन साध्यवद्वन्ति ताभावस्य घटादावेव प्रसिद्धत्वात् साध्यसामानाधि
 करणत्वं यद्म विविधो धिकरणवच्छेदहेतुवन्ति ताकायेताभावाप्रतीतिगोता नवच्छेदकतद्वम
 वत्तविवक्षितं इत्येव वाच्यं प्रमेयादित्याहो प्रमेयव्यक्तीनां जेदेपि व्याप्तेर्न हेतुस्य चतुस्त्वरणाः
 केचित्तु सन्निष्ठयत्साध्यवद्वन्ति त्वहेतुधिकरणवच्छेदतदभावाधिकरणमिन्तत्त्वमर्थः पर्वते च ता
 दृशाभावाधिकरणत्वं सहेतुस्य त्वेव स्वभिन्नव्यक्तावेव प्रसिद्धमतीना व्याप्तिरित्याहुः साध्यवद्वन्ति

ताभावाधिकरणत्वसामान्येयन्निष्ठत्वयदधिकरणवच्छेदकत्वोभयाभावस्तत्त्वं व्याप्तिः पर्वतीयरूपादिनिष्ठं य
 त्वर्नतायवच्छेद्यवह्निमत्तयुक्तत्वाभावाधिकरणत्वं न तद्वमनिष्ठयच्चधमनिष्ठतच्चनधमाधिकरण
 वच्छेद्यं अधिकरणजेदेनाधिकरणताजेदात् अथवापर्वते पर्वतीयरूपेन वह्निमत्तयुक्तत्वमिति वत्तप
 र्वते धर्मोन वह्निमत्तयुक्तत्वमिति प्रतीत्यापत्तेः अतो वह्निमान् धर्मादित्याहो नाव्याप्तिः व्याप्य कत्तेरवच्छे
 दकत्वोस्वीकारे तु तादृशाभावाधिकरणत्वसामान्येयदधिकरणवच्छेदकत्वाभावस्तत्त्वमित्येव वाच्यमित्या
 हः एतेन सत्तायां कर्मणि न इत्यत्वसामानाधिकरणमिति प्रतीतो कर्मण इव कर्मसत्तायोः समवायस्याप्य
 वच्छेदकत्वं भासते अथवा तदानीं सत्तायां न इत्यत्वसामानाधिकरण इत्यादिप्रत्ययापत्तेः एतच्च कालस्य क
 र्मलोतिरेकात् एवं च यद्हेतुव्यक्तधिकरणीयहेतुतावच्छेदकसंबधे साध्यवद्वन्ति ताभावावच्छेदकत्वेना
 स्तितत्त्वमर्थः कालोवगोमान् गोलादित्याहो कावन्ति ताभावावच्छेदकत्वस्य प्रमातीदिति वीयसमवेतता

सगरीशः
॥१६॥

हे प्रसिद्धस्य मोत्याधिकरणी यन्कालिक संबंधे विरहान्नाव्याप्तिः इत्यपि परास्मृति संशयः ॥ श्री ॥

902